

Zápis z obhajoby disertační práce

Kandidátka:	Mgr. Magdalena Zíková
Studijní program:	Filologie
Studijní obor:	Obecná lingvistika
Název práce:	Gramatikalizační potenciál anaforické funkce lexému <i>ten</i> v mluvených narativech
Jazyk práce:	čeština
Jazyk obhajoby:	čeština
Školitel:	doc. Mirjam Friedová, Ph.D. (Ústav obecné lingvistiky)
Oponenti:	dr. Anna Nedolužko prof. Tilman Berger
Datum obhajoby:	8. 9. 2017
Místo obhajoby:	UK FF, nám. Jana Palacha 2, Praha 1, místnost 419/ A
Předseda komise:	doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.
Přítomní členové komise:	prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc. prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc. Mgr. Viktor Elšík, Ph.D. doc. PhDr. Petr Zemánek, CSc. Mgr. Marián Sloboda, Ph.D.
Hosté:	Mgr. Jiří Januška, Ph.D. Mgr. Jan Křivan, Ph.D.

1. Předseda komise zahájil obhajobu, představil přítomné členy komise, školitelku a přítomné oponenty. Přítomným pak představil kandidátku Mgr. Zíkovou.

2. Kandidátka seznámila přítomné s tématem své disertační práce. Nejprve představila její základní východiska a ukázala prominentní status výrazu *ten* v oblasti referenčních prostředků. Zaměřila se na jeho předpokládaný gramatikalizační vývoj a na analýzu jeho typických funkcí. Teoretické základy výzkumu poskytly teorie gramatikalizace a modelů diskurzivní anafory. Následně vysvětlila, proč zúžila předmět výzkumu na anaforické odkazování. Kandidátka představila tři hlavní cíle práce spočívající v části deskriptivní (komplexní popis anaforických referenčních prostředků), vnitřně srovnávací (srovnání nominálních frází s *ten* a prostých frází bez *ten*) a evoluční (anaforický scénář gramatikalizace určitých členů). Z těchto cílů vycházejí tři hlavní výzkumné otázky: (i) nakolik a jak je rozšířen výraz *ten* v anaforickém odkazování, (ii) zda existuje objektivizovatelný rys pro vydělení prostých frází od frází s *ten*, (iii) zda je anaforické odkazování zdrojem gramatikalizace. Následně kandidátka představila celkovou

strukturu práce (zahrnující v prvních čtyřech kapitolách bohatou teoreticko-metodologickou část) a přikročila k představení vlastního výzkumu užití referenčních prostředků v mluveném narativním diskurzu. Ukázala, jak sestavila vlastní korpus mluvených narativů, a demonstrovala postup komplexní anotace všech výskytů zkoumaných frází. Kandidátka nejprve segmentovala text do klauzí a následně anotovala data v tabulkovém editoru. Pro anotaci formulovala celkem devět (syntakticko-pragmatických) parametrů pro anotaci (např. životnost, slovosledné postavení vůči slovesu) a tři měrné ukazatele (frekvence, anaforická vzdálenost, tj. vzdálenost k poslední předchozí zmínce, a persistence, tj. aktuální relevance referentu pro následující diskurz) a kategorizovala strukturní vyjádření referenčních prostředků (vedle prosté fráze a fráze s *ten* například indexování na slovese, vztažné zájmeno, demonstrativum). Následně kandidátka přistoupila k prezentaci výsledků: (i) Z hlediska distribuce referenčních prostředků se ukázalo, že převažují verbální indexy a nominální výskyty, překvapivý je téměř nulový výskyt proximálních/distálních demonstrativ. Kandidátka formulovala nepřímou korelaci mezi anaforickou vzdáleností a persisterencí jednotlivých referenčních výrazů. Ve srovnání s angličtinou jsou z hlediska frekvence fráze s *ten* na půli cesty mezi demonstrativem a určitým členem. České *ten* klade větší nárok na míru diskurzni aktivace než anglický určitý člen. (ii) Srovnání *ten* frází a prostých frází v opakovaných zmínkách ukazuje, že v prvních zmínkách naprosto převládají prosté fráze, v opakovaných zmínkách je 63% převaha frází s *ten*. Nakonec byly představeny parametry životnosti a slovosledu (životnost/neživotnost v preverbálním/postverbálním postavení), které byly detailně analyzovány: (a) preverbální životné referenty jsou silně aktivované; (b) mezi preverbálními neživotnými se objevuje nejvíce frází s *ten* ve vedlejších větách, vyznačují se vysokou persisterencí; (c) mezi postverbálními životnými převládají fráze s *ten*, referenty jsou málo aktivované, vysoce persisterentní; (d) mezi postverbálními neživotnými jsou nejčastěji prosté formy s nízkoreferenčními entitami. Nakonec kandidátka prezentovala následující závěry podle jednotlivých výzkumných otázek: (i) výraz *ten* se vyskytuje v 63 % případech opakovaných zmínek, plní zejména funkci kontextualizační a demonstrativní, (ii) objektivizovatelným rysem, který dokáže jasně vydělit prosté fráze od frází s *ten*, je rys persistence referentů, (iii) ani demonstrativní, ani kontextualizační užití se nezdá být pravděpodobnou zdrojovou doménou určitých členů, určité členy se vyvíjejí z prvních zmínek; důležitou roli hraje perspektiva, kterou lze zachytit konceptem persistence.

3. Školitelka seznámila přítomné se studiem doktorandky, představila oblasti výzkumu, kterým se věnuje, vyzdvihla její mezinárodní působení, účast na konferencích i pedagogickou a organizační činnost.

4. Oba přítomní oponenti byli vyzváni, aby přednesli svá vyjádření.

a) Oponent prof. Berger seznámil přítomné s hlavními body svého posudku. Na práci ocenil její explicitnost, vyzdvihl důkladnou znalost české i mezinárodní literatury. Jen jako spíše okrajovou poznámku uvedl, že byl překvapen překladem anglických citátů. Do budoucna doporučuje podívat se na příbuzné slovanské jazyky, kde se vyskytují podobné jevy (polština, lužická srbština).

Položil kandidátce následující otázku: O co se tedy v češtině nyní jedná z hlediska gramatikalizace? Jde o neukončenou gramatikalizaci, nebo o něco jiného?

Svůj posudek uzavřel tím, že doporučuje předloženou disertační práci k obhajobě.

b) Oponentka dr. Nedolužko ocenila práci po všech stránkách. Líbil se jí výběr korpusu, zejména z hlediska toho, že takový korpus je dobře zpracovatelný. Vyzdvihla důsledné srovnání literatury, které bylo využito k dalšímu výzkumu. Ocenila, že byly v práci prezentovány i jazyky vyskytující se mimo evropský prostor, což v českém prostředí nebývá obvyklé. (Vývoj v češtině může odrážet i jiné principy než ty, které byly pozorovány ve slovanských jazycích.) Četba práce byla pro oponentku jednoznačně potěšením, vyzdvihla řadu detailních analýz i to, že autorka se nevyhýbá teoretickému vysvětlení nekonzistencí v datech.

Její otázky na kandidátku zní:

- 1) Byli si nahrávání mluvčí vědomi svého úkolu? Pokud ano, jak?
  - 2) Námitka týkající se detailu v textu: situační odkazování se počítá k prvním zmínkám. Podle oponentky jsou citační zmínky často anaforické.
  - 3) Proč nebyla v analýze zohledněna zájmenná příslovce?
- Svůj posudek uzavřela tím, že doporučuje předloženou disertační práci k obhajobě.

5. Kandidátka reagovala na posudky oponentů a jejich položené otázky.

Nejprve se věnovala otázkám dr. Nedolužko.

- 1) Nahrávání si účelu nahrávání nebyli vědomi. Při zadávání měla kandidátka snahu je uvést do takové situace, aby se chovali pokud možno přirozeně.
- 2) Z hlediska situačního odkazování je námitka opodstatněná, jedná se o zjednodušení, které vzniklo recepcí zdrojového textu.
- 3) K vypuštění zájmných příslovcí kandidátku vedly dva důvody: (i) Jejich reference je často vágní, neurčitá, zájmná příslovce se na zkoumaném materiálu jen neochotně zapojují do anaforických řetězců a dovozovat jejich referenci ke konkrétnímu výrazu je často problematické. Mgr. Zíková to ilustrovala dvěma příklady, v nichž interpretace adverbii není úplně jednoznačná. Spíš se zdá, že odkazují k nějaké obecně ustavené situaci, kterou si uživatel jazyka domýšlí. Nelze je vztahovat k nějakému referentu. (ii) Ani zahraniční literatura se zájmnými adverbii nepracuje, kandidátka tak nebyla zvláště motivována adverbia zahrnovat.

Poté přikročila k posudku prof. Bergera.

Pokud jde o uvádění citací, kandidátka zvažovala ponechat anglické citace v originálu, ale rozhodla se je překládat (ve snaze o konzistenci) i kvůli současné přítomnosti německých textů. Práce byla navíc určena pro české publikum, kde není znalost angličtiny automatická.

Srovnání s ostatními slovanskými jazyky nebylo cílem práce. I tak je ale důležitým způsobem přítomné prostřednictvím přehledu literatury. Souhlasí, že má smysl se tím dále zabývat.

Z hlediska vývoje směrem k členu je otázka, zda kategorizace na existenci určitého členu dává smysl. Při budoucím bádání by se mohlo centrum pozornosti přesunout na běžné dialogické texty a konverzační spontánní výměnu; také je vhodné se dále zaměřit na asociační anaforu.

(Prof. Berger poznamenal, že téma vzniku určitého členu je populární v různých jazycích srovnávat s němčinou. Ale zároveň může existovat spousta jiných systémů. Obecná lingvistika by měla vymezit, kdy jev určitého členu začíná a kdy končí.)

6. Oponenti se vyjádřili k vystoupení kandidátky ve smyslu, že jsou s odpověďmi spokojeni.

7. Předseda komise zahájil otevřenou diskusi.

a) Dr. Elšík se dotázal na konkrétní nejasnost (s. 289): procenta u výskytů hovoří o vyrovnané distribuci, ale kandidátka při prezentaci hovořila o převaze jednoho typu. – Mgr. Zíková odpověděla, že srovnávala poměry v této skupině vůči celkové distribuci, kde je jasná převaha jednoho typu.

b) Dr. Sloboda byl překvapen použitým materiálem němých videí. Považuje je za málo realistickou situaci a velmi nepřírozený experiment. Táže se, jaký je status dat a co z nich lze vyvozovat.

– Podle kandidátky odpověď vyplývá již ze samotné otázky: jednalo se o experimentální situaci. Videá měla navodit situaci verbální akce, kdy nahrávání používají vlastní jazykové obraty způsobem, který je pro ně samotné přirozený. Němá videá snižují riziko, že budou mluvčí při převypravování popisované akce ovlivněni tím, co a jak bylo ve videu řečeno. Je přesvědčena, že se jedná o krok správným směrem. Kandidátka měla snahu umělost situace ošetřit, jak jen bylo možné. Určitá míra umělosti je ovšem v každém experimentálním nastavení výzkumu nevyhnutelná.

– Prof. Panevová zareagovala, že využití experimentu je podle ní zcela legitimní. Když přijímají prvňáčka do školy, také se ho ptají, co je na obrázku. Takový druh experimentu známe již od dětství.

– Doc. Zemánek se k přirozenosti němých videí vyjádřil v tom smyslu, že v dnešní době se řada lidí dívá na youtube na videá, která jsou také bez hlasového doprovodu (různé „faily“). Jde také o obdobu němých filmů. Dívání se na obrazovku je dnes normální situace.

c) Doc. Nekvapil položil otázku: nahrávaným bylo nutné nějak specifikovat účel verbální produkce. Jak toto kandidátka prezentovala?

– Mgr. Zíková uvedla, že zadání vypadalo takto: Jste ochotni účastnit se lingvistického výzkumu?

d) Doc. Zemánek se dotázal, jak by vypadala anotace z hlediska struktury informace, tj. pokud by se anotovala obsahová slova (koncepty), a nikoliv výskyty zájmen.

– Vyjasnilo se, že právě takto doktorandka postupovala. Analýza zahrnuje všechny výskyty referentů, tedy i těch bez zájmen.

e) Prof. Kořenský vztáhnul výzkum kandidátky k teorii kvantifikátorů v logice. Problematika sémiotických referenčních posloupností podle něj souvisí s teorií určenosti, jak je rozpracovaná v akademické mluvnici (Hlavsa, Adamec). Doporučuje podívat se na pozoruhodný článek Hlavsy z té doby. Ukazuje se, že pro zkoumání posloupností má logické pozadí výzkumu význam.

f) Prof. Panevová se dotázala, do jaké míry se mluvčí mezi sebou shodovali, nebo lišili.

– Podle kandidátky byly rozdíly výrazné. Nadpoloviční většina nahrávaných používala výraz *ten* ve více než polovině případů. Nižší frekvenci výrazu *ten* lze u některých mluvčích vysvětlit nervozitou, u jiných vyprávěcí strategií (tři mluvčí byli velmi minimalističtí). Dále se lišily i jednotlivé příběhy. Zde lze rozdíly vysvětlit již systematicky podle povahy zobrazované akce.

g) Dr. Nedolužko položila obecnou otázku. Chápe, že je všechno graduální, ale táže se, jak by měl vypadat výsledek analýzy, aby bylo možné odpovědět kladně, že čeština má určitý člen.

– Kandidátka by se soustředila na mluvený materiál, spontánní konverzační výměny a tam se pokusila identifikovat ta užití, která jsou pro mezijazykovou definici členu určující: generická

užití, použití výrazu *ten* v asociační anafoře atd. Studie, které by z tohoto hlediska zkoumaly užití výrazu *ten* v mluvené češtině, zatím stále neexistují.

h) Dr. Elšík reagoval, že pro lingvistický popis je podstatný popis parametrů. Jedná se pouze o verbální záležitost, kdy nějakému jevu začneme říkat člen – určitý člen je komparativní koncept.

i) Doc. Friedová uvedla, že většinou je přijímáno kritérium obligatornosti. V konverzačním jazyce je těžké říct, co je obligatorní a co není. V mluveném jazyce máme možná jiné kategorie, než jsme zvyklí z psaného jazyka. S tím souvisí i její návrh: bylo by zajímavé porovnat české výrazy s prostředky persistence v angličtině, která má proximální demonstrativum. Jestli nějak souvisí, že buď má jazyk člen, nebo má prostředek k signalizaci persistence.

j) Prof. Berger se v souvislosti se svým dřívějším výzkumem dotázal na používání výrazu *ten* se superlativem.

– Podle kandidátky má výraz *ten* ve spojení se superlativem v češtině silné postavení (viz studie provedená Součkem). V tomto případě i řada lingvistů vůči gramatikalizaci výrazu *ten* jinak skeptických připouští, že *ten* zde má blízko k určitému členu. Rozhodně je tu třeba počítat s vlivem němčiny, ale existují i vnitřní sémantické motivace, které užití *ten* se jmény v superlativu podporují.

k) Doc. Nekvapil položil dotaz, zda by se dalo nějakým způsobem využít konceptu aktuálního členění.

– Kandidátka odpověděla, že je to rozhodně významný explanační parametr, s nímž ve své práci sama pracovala. Ukázalo se, že se jedná o jeden z nejpodstatnějších faktorů pro distribuci frází s *ten* a těchto prostředků obecně. Je ovšem otázka, jak tento parametr efektivně aplikovat na mluvenou řeč.

l) Dr. Svoboda se dotázal, jak se počítaly počty výskytů při reformulacích výrazu s různými typy referenčního prostředku, např. *opřel se o to-ehm*, *opřel se o auto*.

– Kandidátka odpověděla, že tyto případy řešila systematicky. Počítala vždy výslednou verzi. Podobných případů ovšem bylo v materiálu minimální množství.

8. Předseda komise ukončil diskusi i samotnou obhajobu a komise zahájila neveřejné zasedání o klasifikaci obhajoby disertační práce.

9. Předseda komise seznámil Mgr. Zíkovou a přítomné s výsledkem obhajoby: Obhajoba disertační práce byla klasifikována jako *prospěla*.

Zapisovatel: Jan Křivan